

Geçiş Ekonomilerinde KOBİ'lere Dayalı Kalkınma Modeli

A. Kadir KÖKOCAK¹

Özet

Sovyet sisteminin kendine özgü iktisat modeli, sistemin çökmesi ile birlikte başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Ağır sanayi yapısına sahip sistemin iki türlü yapısal özelliği öne çıkmıştır: Birincisi, üretimde kullanılan teknolojinin hantal ve gelişen ekonomik yapıya adaptasyon sorunlu olmasıydı. Bu durum kapitalist dünyada ortaya çıkan yeni post-fordist üretim modeli karşısında merkezi ekonomik modelin rekabet zafiyeti göstermesine neden olmuştur. Gelişen yeni ekonomik koşullara teknolojik uyumsuzluk sorunu nedeniyle baş gösteren yetersizlik, Sovyet sisteminin çöküş ivmesini tetiklemiştir. İkincisi ise, büyük işletmecilik anlayışının yaygınlığıdır. Üretim üsleri olan işletmeler kitlesel üretime dayalı, büyük hacimli komplike tesislerden oluşmaktaydı. Üretim esnekliği zayıf olan bu tür işletmeler, yeni toplumsal yapının taleplerini karşılama sorunu yaşamıştır. Yeni üretim sisteminin ve işletmecilik anlayışının sahip olduğu kıvraklık, üretkenlik ve maliyet avantajına sahip değildi. Günümüzde geçerli olan 'küçük güzeldir' anlayışı, küreselleşmenin de desteğiyle hızla yaygınlık kazanmış ve KOBİ tarzı işletmeler yaygınlaşmıştır. Küçük işletme yapısının oluşumu ile uluslararası şirket organizasyonları arasında ortaya çıkan ilişki KOBİ'leri öne çıkaran bir etken olmuştur. Büyük ve yerel işletmelerin yerini küçük işletmeler ve büyük organizasyonlar almıştır. Ayrıca yeni üretim sistemi olan post-fordist üretim modelinin yaygınlaşması ile küçük işletmelerin yapısal uyumu KOBİ gerçeğini ortaya çıkarmıştır. Geçiş ekonomisi karakteri taşıyan ülkelerden olan Orta Asya Türk Cumhuriyetleri, eski Sovyet sisteminden tevarüs eden üretim ve işletmecilik anlayışının yerine yeni ve stratejik KOBİ oluşumlarını ikame ederek çağın gereklerine uygun kalkınma modeline dönüşürebilirler. Oluşturulacak sanayi bölgelerini, KOBİ işletmelerinin kuluçkalarına dönüştürmek suretiyle yeni ekonomik sürecin karakteristiğine uygun bir kalkınma ivmesi yakalayabilirler. Çalışmamız, ekonomik kalkınma açısından KOBİ gerçeğinin stratejik önemini açıklamaya yönelik, yeni işletmecilik anlayışı üzerine kurulu ve işletme yapısına odaklı bir kalkınma modelini, geçiş ekonomisi karakteri taşıyan Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinin ekonomik kalkınmaları açısından bir politika önerisi olarak açıklamayı amaçlamaktadır.

Anahtar kelimeler: *geçiş ekonomileri, ekonomik kalkınma, küreselleşme, yeni ekonomik süreç, yeni işletme anlayışı, kümelenme, KOBİ'ler.*

¹ Doç. Dr., Uşak Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü Öğretim Üyesi, kkokocak@hotmail.com

New Production Model Development and Transition Economies

Abstract

Emerging relationship between SMEs and international companies has been an important factor. Large-scaled and domestic firms have been replacing by relatively small-sized firms. In addition, as a result of post-fordism manufacturing model, which can be considered as new production system, the structural adjustment of small and micro businesses has revealed the fact that SMEs are important part of economies. Central Asian Turkish Republics are described as transition economies. They currently have heritage of the former Soviet production and management system. These countries could transform the old system to new and strategic SME formation process. It can be argued that this new contemporary development model help these countries generate industrial zones by converting the new SMEs to incubation centers. By doing so, appropriate economic development acceleration will be captured. The objective of this study is to explain the importance and reality of SME within the context of new business administration oriented development model for transition economies of the Central Asian Turkish Republics.

Keywords: *transition economies, economic development, globalization, new economic process, new business concept, clustering, SMSs*

1. Giriş ve Teknolojik Küreselleşme

TÜBİTAK'ın nitelemesiyle, küreselleşme, “...belli bir kültür, ekonomi ya da siyaset normunun, değer yargısının ya da kurumsal yapının küresel ölçekte yaygınlık kazanarak o alanda geçerli tek norm, tek değer yargısı ya da tek kurumsal yapı haline gelmesini ifade...” etmekte ve bu sürecin amacının, “son çözümlemede, bütün ekonomik faaliyet alanlarında ulusal sınırların ortaya çıkardığı engel ya da kısıtlamaların kalktığı tek bir dünya sistemi yaratmak” olduğu vurgulanmaktadır. Bu sürecin ideolojik platformdaki savunuculuğunu da, bilim-teknoloji-sanayi alanındaki mutlak üstünlükleri olan piyasa ekonomisi ülkelerinin yaptığının altı çizilmektedir.² Günümüzde küreselleşme sürecini bir taraftan besleyen ve diğer taraftan da bu süreçten beslenen en önemli tekno-ekonomik oluşum, enformasyon-komünikasyon teknolojisi (EKT) ile ilişkilidir. Son dönemde merkez ülkeler tarafından gerçekleştirilen bu jenerik yani teknolojiadaki yenilikler, küreselleşme sürecinin kullandığı olanakların altyapısını oluşturmakta, küreselleşme süreci de bu sisteme ve teknolojik gelişmelere bir biçimde ivme kazandırmaktadır.³

EKT'deki gelişmelerin ürünleri, yalnızca enformasyon-komünikasyon sanayilerini değil, diğer sanayileri de etkileyebilecek bir biçimde çok daha hızlı ve etkin olarak yayılabilmektedir. Geleceğe yönelik sınai yapıyı önemli ölçüde biçimlendirecek olan bu yeni tekno-ekonomik paradigma, mevcut paradigma içinde giderek gelişmekte ve zaman içinde yeni tekno-ekonomik paradigmaya köklü bir dönüşüm anlamına gelmektedir. Aslında sorun daha açık olarak şu şekilde de ortaya konabilir; İnternet ya da cep telefonunun yalnızca kullanıcısı mı olunacak? Yapılan yatırımlar yalnızca altyapı düzeyinde mi kalacak? Yoksa bu ürünleri yaratan teknolojilerin öğrenilip, geliştirilebilmesine olanak tanıyan yapısal-kurumsal düzenlemeler ve önlemler alınacak mı? Yani belirli bir teknolojik sistem içerisinde Ar-Ge ve teknoloji geliştirme faaliyetlerine önem verilecek mi? Bir ülkenin birinci yolda kalması, o ülkeyi teknolojinin son ürünlerine bağımlılığını beslemekte ve bu da merkez ülkelerin pozisyonunu güçlendiren, GOÜ'lerin ise teknolojik bağımlılığını besleyen bir süreç olarak belirlenmektedir.

Bu çerçevede bir çıkış ve kalkınma arayışı içindeki ülkelerin fikri ve sınai mülkiyet kapsamındaki bilgi, usul, ürün ve eserlere olan gereksinimi

² TÜBİTAK, “Türkiye'nin Bilim ve Teknoloji Politikası”, TÜBİTAK, BTP 97/04, Ankara, 1997, s. 20.

³ Aykut Göker, “Küreselleşme Sürecinde Niçin Bilim ve Teknoloji Politikası; Niçin Ulusal?”, *Toplum ve Bilim*, No.77, Yaz 1998, s. 177.

daha da artmaktadır. Özellikle EKT’ni yaratan merkez kapitalist ülkeler bir yandan yeni teknoloji üretimini ve Ar-Ge faaliyetlerini desteklemek, diğer yandan sınai mülkiyet korumasının kapsamını genişletmek ve etkin şekilde uygulamak konusunda önemli çabalar harcamaktadırlar. GOÜ’ler ise, uluslar üstü düzeyde fikri ve sınai mülkiyet korumasıyla ilgili gelişmiş ülkelerce sürdürülen faaliyetleri, gerek ulusal kalkınma çabaları, gerekse uluslararası işbölümü içindeki yerlerini değiştirmeye yönelik çabalara engel olarak yorumlama eğilimindedirler Fikri ve sınai mülkiyet konusu ürün ve eserlerin insanlığın ortak mirası olduğunu iddia eden bu ülkeler, yeniliklere erişmenin tamamen serbest olması gerektiğini savunmaktadırlar. Nitelikli işgücü, fiziksel sermaye, yeni üretim teknolojisi ve diğer koşullar bakımından geri durumdaki GOÜ’lerin, sadece kendi olanak ve çabalarıyla gelişmeleri mümkün görünmemektedir. Ancak gereksinim duydukları bilgi, teknoloji ve deneyim ise daha çok gelişmiş ülkelerin elinde bulunmaktadır.

1.1. Teknolojik Küreselleşmenin Özellikleri

Teknolojik küreselleşmenin en önemli özelliği olan internet ağı ve diğer şebekeler ile fiziki sınırlar ortadan kalkmış; kritik altyapı, resmi ve kamu hizmetleri ve kuruluşları, yazılı, görsel ve sesli medya kuruluşları, sivil toplum örgütleri (STÖ), çıkar grupları, meslek kuruluşları, uluslararası organizasyonlar, NGO’lar, endüstri ve ticari kuruluşlar, üniversiteler, teknoloji ve AR-GE kurumları, strateji kuruluşları ve tüm askeri güç unsurları şebekelendirilmiş; farklı ve yeni yeteneklerin oluşması sağlanmıştır.⁴

Yaygın ve yeni bir teknolojik altyapı oluşturularak küresel erişim ve bağlantı sağlanmış ve coğrafi sınırların önemi oldukça azalmıştır. Bu özellik tüm değinilen kuruluşların küresel, bölgesel ve ülkesel bazda örgütlenmesini değiştirmiştir. Farklı örgütlenmeler aynı zamanda tehdidin biçimini ve algılamasını da değiştirmiştir. Özellikle değişimin ana üssü olan işletmelerin ulusal ve uluslararası düzeydeki örgütlenme yapıları radikal biçimde etkilenmiştir.

‘Zaman’, ‘mekân’ ve ‘güç’ etkileşiminin değişmesi, BT ile hızı artırarak zamanı yoğunlaştırmıştır. Sözelimi bir internet senesi klasik anlamdaki 7 yılıma eşittir. Üç boyutlu olarak değerlendirilen harekât ortamına uzay ve bilgi boyutlarını da ekleyerek, sözkonusu ortamı 5 boyuta çıkar-

⁴ Hüseyin Bayazıt, “Teknolojik Küreselleşmenin Güvenlik ve Strateji Alanındaki Gelişmelere, Uluslararası Güvenlik ve Strateji Kuruluşlarının İşlevine ve Yapılanmasına Etkisi”, <http://www.harpak.tsk.mil.tr/duyurular/Sempozyum/02HuseyinBayazit.Doc>. 2005. Erişim tarihi: 10.09.2010.

mıştır. Medya ağlarının birbirleri ile şebekelenmesi sonucu oluşan örgütlenmenin küreselleşmesi boyutu ile bağlantılı olarak, zaman, mekân ve güç etkileşimi açısından da medya önemli bir güç unsuru olmuştur. BT ve bilgi, yeni güç unsurlarıdır. Teknoloji ve bilgi, geleneksel güç kuramının karşısında yeni bir versiyon olarak değerlendirilmektedir. Bu durum, güç kuramını, unsurlarını ve araçlarını değiştirmektedir. Bilgi ve teknoloji önemli bir güç çarpanı ve insan, malzeme ve finanstan daha önemli bir stratejik kaynak olarak değerlendirilmektedir. David Gombert, geleneksel yaşam tarzı ve büyüklüğü ne olursa olsun, BT'ini yaratma ve kullanma yarışına katılmadan, hiçbir ülkenin bilgi ile güç arasındaki ilişkiden dolayı modern bir güç geliştiremeyeceğini savunmaktadır. Konrad Seitz'e göre, gelecekte dünyaya Rusya gibi geniş topraklara ve büyük kaynaklara sahip uluslar değil, Japonya gibi bilgi ve teknoloji üreten uluslar hâkim olacaktır. Ülkelerin güç sıralamasını asker veya silah sayısı değil, bilgi ve teknoloji gücü belirleyecektir. Askeri güç de bilgi ve uzay teknolojilerinin bir fonksiyonu olacaktır.⁵

1.2. Bilişim Teknolojileri ve Ekonomik Büyüme

Bilgi ve iletişim teknolojileriyle bağlantılı üretim süreçleri, yüksek teknoloji ürün ve hizmet sektöründeki yoğun rekabet tarafından yönlendirilmektedir. Kas gücüne dayalı emeğin yüksek maliyeti, işgücünün etkin yönetimine ilişkin zorluklar ve zorunlu standartlardaki artış, yatırımların, işgücü tasarrufu sağlayan yüksek teknoloji alanlara kaymasına neden olmuştur. Bu trend kaçınılmaz bir şekilde, işgücünde indirimlere gidilmesi ve ücret artışlarının verimliliğe endekslenerek kısıtlanması yoluyla işgücü piyasalarında bir baskı unsuru olarak ortaya çıkmıştır. Böylelikle, sanayi üretiminde bilgi teknolojileri ve iletişim ağırlıklı üretim faktörleri lehine bir ikame fırsatı doğmuştur. Ancak yine de ekonominin bütünü düşünüldüğünde, bilgi ve iletişim teknolojilerinin istihdam açısından etkisi pozitif olacaktır. Ayrıca istihdamın sektörel dağılımında, her yeni teknik buluşta ve ilerlemede şahit olunduğu üzere, ibre daha iyi eğitilmiş, genç ve kalifiye işgücü tarafına dönmektedir.

Üretim faaliyetleri alanındaki bilgi ve iletişim teknolojileri, üretimin ve ticaretin önündeki geleneksel engelleri kaldırmış, üretim süreçlerinin küresel nitelik kazanmasıyla üreticilerin önüne sayısız coğrafi fırsat ve seçenek çıkarmıştır. Üretim ağları ulusal sınırları aşmış, üretim aşamaları ekonomik olarak nerede kârlı ise orada gerçekleştirilmeye başlanmış,

⁵ Bayazit, *age*.

ancak bu aşamalar yine elektronik ağlarla birbirine bağlanmıştır. Bu süreç doğrudan yabancı sermaye yatırımları aracılığıyla hızlandırılmış ve birleştirilmiştir. Ekonomideki bu eğilimin en önemli göstergesi büyük firmaların taşeronluk işlerini yapan ve entegrasyon sayesinde daha fazla iş yapma olanağına kavuşan küçük ve orta ölçekli işletmelerdir. Maliyetlerin düşürülmesine yönelik bilgi ve iletişim teknolojileri ile bağlantılı olarak gerçekleştirilen bölgesel nitelikli üretim, yalnızca etkinliği artırmakla kalmayıp, aynı zamanda ulaşım ihtiyaçlarını düşürmek suretiyle şehirlerdeki kalabalığın azaltılması, çevrenin daha az kirletilmesi gibi pozitif dışsallıklara da yol açmaktadır.

Bilgi ve iletişim teknolojisindeki hızlı gelişmenin bu alandaki en önemli örneklerinden biri, kimi bilgi yoğunluklu üretim faaliyetlerinin maliyetlerin düşük olduğu ülkelerde gerçekleştirilmesidir. Gelişmiş ülkelerin bilgi teknolojisi alanında faaliyet gösteren şirketlerinden birçoğu, üretimlerini ve yazılımlarını İsrail ve Hindistan gibi ülkelere taşımışlardır. Bu eğilimin en güncel örneği Hindistan'ın Bangalore şehridir. Bu şehir, önemli ölçüde yabancı yatırım çekmiş, bilgi teknolojilerine ilişkin önemli bir altyapı birikimi oluşturmuş ve bilgi ve iletişim teknolojilerinin Asya'daki başkenti konumuna gelmiştir. Bölgenin şaşırtıcı gelişimini sadece ucuz işgücüne bağlamak tatmin edici bir açıklama olmaktan uzaktır. Bu gelişmeye, bölgedeki eğitilmiş ve kalifiye işgücü ile Avrupa ve Amerika ile uydu ve internet yardımıyla gerçekleştirilen dijital entegrasyon da katkıda bulunmuştur. Bu hızlı gelişmenin sonucunda, Hindistan'ın yazılım ihracatı yıllık 4 milyar dolar düzeyine ulaşmıştır. Benzer gelişmelerin iletişim altyapısının ve eğitilmiş kalifiye işgücünün görece olarak yüksek sayılabileceği Doğu Avrupa'da ve Asya'nın gelişmekte olan diğer ekonomilerinde de kısa bir süre zarfında yaşanabileceği ihtimal dâhilindedir. Bangalore örneği, gelişmekte olan diğer ülkelere bir örnek teşkil etmelidir. Belki de Alvin Toffler'in 20 yıl öncesinde dile getirdiği "Yeni üretim biçimleriyle bir pamuk tesisini yüksek teknoloji elektronik üretim birimine dönüştürmek mümkün olacak, evler toplumun merkezini oluşturacaktır" görüşü gerçekleşecektir.⁶

Bilgi ve iletişim teknolojilerindeki değişimin yaratacağı potansiyel kazanımlar, etkinlik ve ulusal ekonomik büyümenin hızlanması, bu teknolojilerin ulusal boyutta yaygın ve örgün olarak uygulanmasına bağlıdır.

⁶ Necmi Odyakmaz, "Bilgi Teknolojileri, Küreselleşme ve Kalkınma", *Dış Ticaret Dergisi*, S. 18, Yıl: 5, Temmuz 2000, s. 99.

Ancak bu uygulamalar, evrensel boyutta ve eşit olarak dağılmamıştır; uygulamaların yoğunluğunun, beşeri sermaye, teknoloji ve talep potansiyeli gibi birçok farklı faktöre bağlı olduğu gözlemlenmektedir. Bir sektördeki teknolojik kapasite ne kadar yüksekse, o sektördeki talep artışı, bilgi ve iletişim teknolojilerinin yoğun ve etkin kullanımı da o kadar fazla olmaktadır. Bilgi ve iletişim sektörlerine yapılan yatırım beşeri sermayeye yapılan yatırıma benzemektedir; kısa dönemde maliyetli gözüke de uzun dönemde anlamlı ölçüde verimlilik avantajı sağlamaktadır.⁷

Küçük ve orta ölçekli işletmeler(KOBİ), büyüklük, mevki, sermaye yatırımı, bölgesel yaygınlık ve özellikle istihdam artırıcı özellikleri nedeniyle küresel anlamda ekonomik gelişmeyi iten bir güç olarak varlık göstermektedir. Büyük bir yetenek ve beceri ile küresel geçiş sürecinde önemli bir rol oynamaktadır.

Küresel değişimle birlikte KOBİ'lerin üstlendiği rol çok daha yaşamsal bir hal almıştır. KOBİ'ler, büyük ölçekli tüketici malları piyasasının ve sermaye piyasasının sağladığı motivasyondan daha çok, sahip olduğu yenilik ve yayılma gücü ile hem kendisini ateşliyor hem de küresel ekonomik süreci ateşliyor.

KOBİ'ler, disiplinlerarası işbirliğindeki büyüme, hızlı bilgi akımı, hızlı teknolojik yayılma ve küreselleşme dalgasının içinde yer alır. Rekabet ortamı piyasaları, kalite tercihini ve tüketici tatminini henüz geniş ölçüde değiştirmemiştir. Bunun için KOBİ'ler güncel eğilimleri tartmaya, büyüme ve var olma stratejilerine yeniden yönelmeye ve uyumluluk noktalarına gereksinim duyarlar. Bu, KOBİ'lerin değişime uyması ve adaptasyonu, yenilik, etkin ve yerinde uygulama içerisinde süratle reaksiyon gösterebilmesine bağlıdır. KOBİ'ler yeni teknolojik gelişmelere ve tehlikeli iş çevrelerine ayak uydurmak ve yerel rekabette üstünlük sağlamak için uluslararası piyasalara girerken; teknolojik değişim sorunlarına, ticaret tahditlerine, kalite uyumu, dağıtım ağı, pazar ve sermaye kaynakları ve teşvik yetersizliğine, kültür ve dil engellerine ve hatta zihniyet engellerine üstünlük sağlamak zorundadır.

2. Geçiş Ekonomileri

Sovyetler Birliği'nin 1990'lı yılların başında dağılmasından sonra ortaya çıkan devletlerin hemen hepsinde başlayan siyasi değişim hareketlerinden sonra, bir taraftan merkezi ekonomik model tasfiye edilirken, diğer

⁷ Age, s. 99.

tarafından demokratik bir toplum ve ekonomik kalkınma için çeşitli programlar uygulanmaya konulmuştur. Küreselleşmenin de yoğun şekilde etkisini sürdürdüğü bu süreçte geçiş ekonomileri iki cepheli bir savaş vermektedir. Bunlardan ilki geleneksel olarak, geri kalmışlıktan kurtulmak ve kalkınma mücadelesidir. İkincisi ise, piyasa ekonomisine geçiş sürecidir. Ancak genelinde bu iki sorun, birbirleriyle bağlantılı meselelerdir. Birbirinden farklı piyasa ekonomisi deneyimi geçirmekle birlikte, bu ülkelerin en önemli ortak sorunları; az gelişmiş alt yapı, güçlü ve katı bir kamu yönetimi ile hantallaşan kamu sektörünün yol açtığı problemlerdir. Bu problemlerin aşılması ve sağlıklı bir ekonomik sistemin oluşturulması için çoğu dışardan destekli olmak üzere birçok mali reform uygulanmaya çalışılmıştır.

Geçiş ekonomileri terimi Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra yaygın olarak kullanılmaya başlanmış bir kavramdır. Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra yaklaşık 380 milyon nüfusa sahip 25 civarında ülke sosyalist sistemin başarısızlığından dolayı serbest piyasa ekonomisine geçmeye çalışmaktadır. Bu ülkelerin ekonomileri hâlâ serbest piyasa ekonomisine dönüşümü tamamlayamadığı için geçiş ekonomileri olarak adlandırılmaktadırlar. Başka bir ifade ile birçok ülkenin bir bütün olarak kumanda ekonomisi sisteminden piyasa ekonomisi sistemine geçmeye yönelik çabaları geçiş ekonomileri olarak adlandırılmıştır.⁸

Geçiş ekonomilerinde yer alan ülkeler birbirleriyle benzeyen özellikleri nedeniyle diğer ülkelerden farklılıklar gösterirler. Bu ülkeler özelliklerine göre dört grupta toplanabilir.⁹

1. Orta ve Doğu Avrupa Ülkeleri (Arnavutluk, Bulgaristan, Hırvatistan, Çek Cumhuriyeti, Makedonya, Macaristan, Romanya, Slovak Cumhuriyeti ve Slovenya).

2. Baltık Cumhuriyetleri (Estonya, Letonya ve Litvanya).

3. Eski Sovyet ülkeleri (Azerbaycan, Beyaz Rusya, Ermenistan, Gürcistan, Kazakistan, Kırgızistan, Moldova, Özbekistan, Tacikistan, Türkmenistan ve Ukrayna).

4. Asya'daki geçiş ekonomileri (Çin, Kamboçya, Laos Halk Cumhuriyeti, Vietnam).

⁸ Mark E. Schaffer and Gerard Turley, "Effective Versus Statutory Taxation: Measuring Effective Tax Administration in Transition", *European Bank Working Paper*, No: 347, November 2000, <http://eres.bus.umich.edu/docs/workpapdav/wp347.pdf>, Erişim: 18.06.2004.

⁹ Zeynep Arıkan, "Geçiş Ekonomilerinde Mali Disiplin", *Küreselleşme ve Geçiş Ekonomileri Uluslararası Sempozyumu*, Bişkek, 02-04 Mayıs 2002; Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Yayınları, No. 29, Kongre Dizisi: 3, Bişkek, 2002, s. 89.

Dönüşüm sürecindeki ülkeler piyasa ekonomisinin temel özellikleri açısından bir değerlendirmeye tabi tutulduğunda ise, ortaya iki ayrı ülke grubu çıkmaktadır:

Birinci grupta dönüşüm sürecini tamamlamış ve Avrupa Birliği adaylığına kadar gelmiş olan Orta ve Doğu Avrupa ülkeleri ile Baltık Cumhuriyetleri yer alırken, ikinci grupta mülkiyet haklarının korunması ile uygulanması konusunda tereddütleri olan ve mali piyasaların istenen düzeyde gelişmediği Bağımsız Devletler Topluluğu ve Güney-Doğu Avrupa Ülkeleri yer almaktadır.¹⁰

Geçiş ekonomilerinin her biri ekonomik geçiş uygulamalarında gerekli ekonomik değişiklikleri yapmada farklı performans sergilemiştir. Bunun nedenlerinden biri, geçiş ekonomilerinde coğrafi, ekonomik, nüfus, doğal kaynaklar açısından önemli farklılıklara sahip olmalarıdır. İkincisi ise, bu yapılarının yanında dışsal baskı ve fırsatlar ile hükümetlerin iktisat politikaları ve beşeri sermaye ve demografik güçlerin de farklı özelliklerde olmasıdır.¹¹

Geçiş ekonomilerinin ekonomik dönüşüm sürecinde gerçekleştirmeye çalıştıkları amaç ve unsurlar bazı ortak özellikler taşımaktadır. Buna göre geçiş ekonomilerinin dönüşüm süreci şu ortak unsurları kapsamaktadır:¹²

1. Ekonomik faaliyetlerin, fiyatların ve piyasa işlemlerinin serbestleştirilmesi ve bunların sağlanabilmesi için gerekli olan kaynakların etkili bir şekilde kullanılması.

2. Makro ekonomik istikrar için piyasa merkezli enstrümanların doğrudan geliştirilmesi.

3. Özelleştirme yoluyla etkili bir işletme yönetiminin ve ekonomik verimliliğin sağlanması.

4. Sıkı bütçe politikasının uygulanması, mali disiplinin sağlanması, etkin bir maliye politikasının uygulanması ve yeni gelir kaynaklarının bulunması.

5. Hukukun üstünlüğü, piyasa giriş düzenlemelerinin saydamlaştırılması ve mülkiyet haklarının korunması için gerekli olan kurumsal ve yasal çerçevenin oluşturulması.

¹⁰ Hüseyin Avni Egeli ve Ömer Selçuk Emsen, "Geçiş Ekonomilerinin Makro Ekonomik Performansı ve Kırgızistan Üzerine Bir Değerlendirme", *age*.

¹¹ *Age*.

¹² *Age*.

2.1. Geçiş Ekonomisi Bölgesinin Üretim Sistemi

SSCB döneminde, bu birliğe dâhil ülkeler arasında büyük bir şebeke organizasyon oluşturulmuştur. Geniş bir coğrafyada konumlandırılan bu organizasyon tamamen hiyerarşik bir yapılanma olup, bu hiyerarşinin en tepesinde Moskova ve daha sonra da Slav Cumhuriyetleri yer almıştır. Özellikle Moskova'nın ve daha sonra da Slav Cumhuriyetlerinin planları ve emirleri doğrultusunda SSCB'nin içerisindeki diğer ülkeler hammadde deposu ve tedarik alanları olarak kullanılmış ve bu ülkelerin insanlarına merkezin emirleri doğrultusunda üretim yaptırılmıştır. Merkezden yaptırılan bu üretimin en önemli özelliği üretilen ürünlerin katma değerlerinin düşük olmasıdır. Meselâ, 1989 yılında eski SSCB'de pamuğun %89'u Türk Cumhuriyetlerinde üretildiği halde, aynı dönemde kumaşın sadece %11'i Türk Cumhuriyetlerinde üretilmiştir. Katma değeri yüksek olan sanayi malları ise daha çok Rusya ve diğer Slav Cumhuriyetlerinde üretilmiştir.¹³ Böylece, SSCB'nin içerisinde yer alan özellikle Türk Cumhuriyetlerinin, az da olsa mevcut üretim konuları daha çok kendi hammadde konularına göre belirlenmiş ve oldukça dar bir kapsamda tutulmuştur. Bu meyanda, Kazakistan'daki Konur üssü gibi kirli ve tehlikeli atıkları olan endüstriler, Azerbaycan'daki petrol endüstrileri, sadece tekstil ve gıda örnekleri sayılabilir. Sovyetler Birliğini oluşturan Cumhuriyetlerin aralarında merkezden yapılan, merkezî bir planlamaya bağlı olarak gerçekleştirilen zorunlu bir iş bölümüyle, her bir bölge bir diğer bölgeyi tamamlayacak şekilde belirli bir alanda uzmanlaşmış ve bu uzmanlaşmadan dolayı bölgeler birbirine sıkı sıkıya bağlı hale getirilmiştir. Bir bölgenin belirli bir alanda uzmanlaşmış olması, bu bölgenin diğer sanayilerdeki uzmanlaşmasını engellemiştir. Özellikle Orta Asya Cumhuriyetleri için belirlenen uzmanlaşma alanı tarım ve madencilik olmuş, bu Cumhuriyetlerde, kaynaklarının varlığına rağmen, imalat ve maden işleme sanayilerinin gelişimi gerçekleşmemiş ve bu Cumhuriyetler, diğer Cumhuriyetlerin onlardan temin ettikleri kaynaklardan ürettikleri malları ithal etmek durumunda kalmışlardır.¹⁴ Daha çok tedarik amaçlı kullanılan bu Cumhuriyetler merkezde yapılan montaj sonrası ürünlerin (son ürün) pazar alanlarını da oluşturmuşlardır. Böylece, Orta Asya Cumhuriyetleri tarafından sadece belirli konularda yapılan üre-

¹³ Emin Çarıkçı, "Türk Cumhuriyetlerinde Ekonomik Gelişmeler ve Kazakistan Örneği", *Dış Ticaret Dergisi*, Özel Sayı, Ocak 2000, s. 19-44.

¹⁴ Anar Somuncuoğlu, "Kazakistan ve Özbekistan Ekonomileri Geçiş ve Büyüme Stratejileri", *ASAM*, Ankara, 2000, s. 11.

timde yaratılan artı değer hiyerarşik şebeke organizasyonun tepesindeki Moskova ve Slav Cumhuriyetlerinde toplanmıştır.¹⁵

Geçmişte kapitalist sistemin zıddı ve alternatifi olan bir sistem içerisinde üretim ve pazar bağlamında gerçekleşen bu durumun benzer şekli, küreselleşme adıyla yumuşatılan ve dünyanın geneline yayılmış olan kapitalist sistem içerisinde şebeke organizasyonun bir türü olan fason üretimle gerçekleşmektedir. Amerika ve AB'ne dâhil olan ülkelerin işletmeleri ya da bu ülkelerde merkezi bulunan çok uluslu şirketler “marka stratejisi” ve “pazarlama faaliyetlerinin yarattığı büyük değer stratejisiyle” dünyanın gelişmekte olan ve az gelişmiş ülkelere kendileri adına ürün ürettirmektedirler. Bu ürünler, bilgisayar programları (Hindistan örneği), otomobil montaj, imalat ve yan sanayi ürünleri (Bursa Fiat, Renault örneği), beyaz eşya üretimi gibi katma değeri kısmen yüksek ürünlerden, tekstil, gıda gibi katma değeri düşük ürünlere kadar geniş bir yelpazeyi kaplamaktadır. Ancak, az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin işletmeleri tarafından yatırım yapılarak, riske katlanarak ve büyük maliyetler göze alınarak, gelişmiş ülkelerin işletmeleri için üretilen bu ürünler, adına üretildikleri işletmelerin markalarıyla pazarlanmaktadır. Uluslararası yaygınlaşmış markaların yarattığı katma değer karşısında somut mamullerin katma değerleri oldukça düşük kalmaktadır. Üstelik üretimin fiilen gerçekleştiği ülkeler ve onların nüfusları, isim hakkı başka ülkelerin işletmelerine ait olan ürettikleri bu ürünlerin pazarı haline gelmişlerdir.¹⁶

Diğer taraftan, SSCB'nin kendi içerisindeki Cumhuriyetleri arasında gerçekleştirdiği belirli üretim konularına dair uzmanlaşma, tamamen olmasa bile büyük bir çoğunlukta küresel dünyanın az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeleri arasında da gerçekleşmektedir. Özellikle Güney Afrika'da dünyanın en değerli madenlerinin çıkartılması ama bu madenleri işleyecek üretim alanlarının yahut başka üretim alanlarının gelişmemesi, Türkiye'de ve Çin'de tekstil vb. katma değeri oldukça düşük konularda uzmanlaşılırken meselâ Türkiye'de bilgisayar programları ve üretimi konusunda yeterli gelişmenin olmaması, Hindistan'da bilgisayar programları konusunda uzmanlaşılırken diğer teknoloji konularının üretiminin yeterince gelişme kaydetmemesi vs. bu durumun açık örneklerindedir. Ulusal ekonomi bağlamında, ekonomik gelişmenin en belirgin ölçüsü, ekonomik sektörlerin

¹⁵ Ayşe İrmış, “Küreselleşme Sürecinde Yeni Gelişen Piyasalar Ve Kobi'ler”, 5. Orta Anadolu İşletmecilik Kongresi, Gazi Osman Paşa Üniversitesi, İİBF İşletme Bölümü, 15-17 Haziran 2006, Tokat.

¹⁶ *Age*, s. 238.

çoğunda birbirini tamamlayan, uygun maliyet-fiyat dengesi sağlanabilmiş kaliteli ürünler üretme kapasitesinin sürekli artıyor olmasıdır. Buna göre, yalnızca tek sektör ya da belirli bir ürün (meselâ, Brezilya'daki kahve üzerine ekonomi, Suudi Arabistan'da petrol üzerine endüstri vs.) üzerine ekonomik faaliyetler zenginlik yaratsa bile “ekonomik gelişme” göstergesi sayılmamaktadır. Bu çerçevede, küreselleşme sürecinin bütün dünya ekonomilerine getirmeye çalıştığı yeni ekonomik düzen, bir zamanların gözde dış ticaret yaklaşımı olan “mukayeseli üstünlükler teorisi”nin yeni ve küresel bir versiyonudur. Mukayeseli üstünlükler teorisinin dünyanın dış ticaret hacmini daralttığı iddiasıyla eleştirilmiş olmasına karşılık (şimdiki küresel çağın bilimsel yaklaşımında neredeyse “tartışma” olgusunun unutulmuş olduğu bir dünya düzleminde), şimdiki zamanlarda daha örgütlü ama kendiliğindenlik olmaksızın merkezî küresel güçler tarafından belirlenmiş bir iş düzeni sürekli desteklenmeye çalışılmaktadır.¹⁷

3. Kümelenme

KOBİ'lerin uluslararası düzeyde rekabet güçlerinin artırılmasında, bölgesel ve yerel düzeyde ekonomilerinin gelişiminde uygulanabilecek alternatiflerden biri “kümelenme” yaklaşımıdır. Bir ürün ya da hizmetin üretilmesi ile ilgili tarafların coğrafi bir yakınlıkta bir arada bulunmaları koşulu ile birlikte iş yaptıkları ağ yapılarını kümelenme olarak tanımlıyoruz. Örneğin Bursa'daki otomotiv, Sultanahmet'teki turizm, Denizli'deki tekstil ve konfeksiyon sektörleri kümelenme yapılarına örnek olarak verilebilirler. Kümelenmeler, birbirlerine göre farklılıklar gösterirler, ancak çoğunluğu son ürün ve hizmet üreticilerini, uzmanlaşmış girdi, parça, makina ve servis sağlayıcılarını, finansman kuruluşlarını, müşterileri, yardımcı ürün üreticilerini, uzmanlaşmış alt yapı sağlayıcılarını, eğitim, bilgi, araştırma ve teknik destek sağlayıcı kurumları ve standart koyucu acenteleri içerir. Ayrıca, ticari veya sektörel birliktelikler de kümelenmelerin üyeleri olarak kabul edilirler.

İmalat sanayinde bölgelerin bir ya da birkaç sanayi dalı üzerinde uzmanlaşması, firmalar arasındaki girdi çıktı bağlantılarına ve aynı bölge içindeki firmaların ve kurumların birbirleri ile etkileşimleri ile yakından ilişkilidir. Bölgelerin uzmanlaşması, aynı bölgede faaliyet gösteren firmaların ve genel olarak bölgenin tümünün rekabet gücünü yakından etkilemektedir.

¹⁷ *Age*, s. 241.

Ekonomik faaliyetin bölgeler arasındaki dağılımı, sanayinin mekansal konumu ve endüstriyel kümelenmeler, rekabet konusunda yapılan araştırmalar kapsamında üzerinde önemle durulan konulardır. Benzer şekilde, ülkelerin ticaret blokları ile bütünleşmeleri ve dış ticarete ekonomik entegrasyon, bölgelerin sanayi coğrafyasını da değiştiren bir unsur olmuştur. Artan oranda uzmanlaşma, karşılaştırmalı üstünlük teorisine göre bölgelerin üretimde en avantajlı olduğu ürünlere yönelik uzmanlaşmalarına bağlı olarak da ortaya çıkmaktadır. Girdi çıktı ilişkilerinin, yatay ve dikey entegrasyonun en yoğun olduğu bölgelerde sanayinin kümelenmesi ise, özellikle “coğrafik ekonomi” (geographical economics) ya da “ekonomi coğrafyası” (economic geography) teorisi kapsamında ele alınmaktadır.¹⁸

Uluslararası iktisat teorisi kapsamında ekonomik faaliyetlerin mekansal dağılımına yönelik üç temel teorik açıklama vardır. Bu açıklamalardan ilki, standart dış ticaret teorisi kapsamındadır. Diğer iki teori ise, standart dış ticaret teorisinin bölgelerin uzmanlaşmaları konusunda yapmış olduğu açıklamaların ve varsayımların yetersiz kalmasından dolayı ortaya çıkan teorilerdir. Standart uluslararası dış ticaret teorisi, neo-klasik varsayımlara ve statik denge modellerine bağlı bir analiz öngörmekte ve ölçeye sabit getiri ve tam rekabet koşulları varsayımlarına dayanmaktadır. Yeni ticaret teorisi (new trade theory) ise, eksik rekabet koşulları ve ölçeye artan getiri varsayımlarından hareketle, bölgeler arasındaki mal ve hizmet akımları ile bölgesel uzmanlaşma konularına açıklamalar getirmektedir. Yeni ticaret teorisinin bir uzantısı olan coğrafi ekonomi teorisi (geographical economic) ise, bir bölge içinde yer alan firmalar, alıcılar, satıcılar, sektör ile ilgili kuruluşlar gibi iktisadi aktörlerin, sektördeki diğer firmaları da aynı bölgeye çektiğine ve bu çekim alanının ortak bilgi kaynaklarının ve yaratılan sinerji ile oluşan olumlu dışsallıklar yolu ile oluştuğuna işaret etmektedir.

Firmalar arasında yatay entegrasyonun yoğun olması, firmaların aynı coğrafyada toplanma eğiliminde olmasına neden olmaktadır. Benzer şekilde, firma ölçeğinin yüksek olduğu sektörlerde de coğrafi yoğunluk yüksektir. Bu paralelde, sanayi kümelerinin belirli bölgelerde yoğunlaştığı görülmektedir. Bu noktada sorulması gereken soru, belirlenen sanayi kümelerinin, rekabetçi nitelikte sanayi odakları oluşturma potansiyelinde olup olmadıklarıdır. Çalışmanın ampirik bulguları, bu yönde bir bilgi içermemektedir. Çalışmanın bulgularının bir devamı olarak, belirlenen sanayi

¹⁸ Paul Krugman, “Increasing Returns and Economic Geography”, *Journal of Political Economy*, 1991, Vol. 99, pp. 484-99.

kümelerinin, bilgi transferine olanak tanıyan, yenilik yaratma kapasiteleri yüksek olan bir yapıya sahip olup olmadıklarının araştırılması gerekmektedir.

Kümelenmeler, sektörün üretkenliğini artırır ve yeni ürünlerin geliştirilmesini sağlayarak işletmelere rekabet avantajı kazandırır. Deneyimli bir işgücü havuzu ancak işletmelerin bir araya geldiği kümelenmelerde oluşabilir. Bu da işletmelerin personel alımında işlem maliyetlerini düşürür ve zamanı kısaltır. Gelişmiş bir kümelenme ayrıca diğer önemli girdilerin sağlanmasında da etkin bir rol oynar. Uzaktaki bir tedarikçiden kaynak sağlamak yerine yerel tedarikçileri kullanmak işlem maliyetlerini düşürür. Pazar, teknoloji ve rekabet bilgilerinin tamamı kümelenme içinde birikir. Kümelenmeler, işletmeler, kamu kuruluşları, eğitim kurumları ve sivil toplum kuruluşları arasında olması gereken işbirliğinin ortaya çıkmasını sağlar. Geçmişte, ancak temel hammaddelere sahip olabilen işletmelerin rekabet avantajına sahip olduğu düşünülürdü. Ancak bugün geldiğimiz nokta itibariyle fiziksel kaynaklara sahip olanlar değil, ancak, bu kaynakları rakiplerinden daha verimli kullananlar rekabet edebilmekte ve varlıklarını sürdürebilmektedir. Büyük dünya ekonomileri ve bu ekonomilerin en rekabetçi sektörleri incelendiğinde, arkalarında birbiri ile ilişkili işletmelerin coğrafi yoğunluğuna dayalı kümelenmeleri görmek mümkündür. Almanya denilince pek çoğumuzun aklına otomotiv, Norveç denilince deniz taşımacılığı, Japonya denilince elektronik eşya, İtalya denilince ayakkabı ve hazır giyim gelir. Bütün bu ülkeler üretim ile ilgili başta işgücü maliyetleri olmak üzere pek çok maliyet dezavantajına sahip olmalarına rağmen, gelişmiş kümelenmeleri sayesinde, bahsedilen sektörlerde başarı ile rekabet etmeye devam etmektedirler.

Başarılı bir kümelenme geliştirme çalışması sonucunda üzerinde çalışılan sektör dünyada rekabet edebilir hale gelir. Böylece kümelenme içerisinde yer alan firmalar kâr marjlarını artırırlar ve bölgeye ekonomik zenginlik gelir. Ayrıca yeni işletmeler bölgede çalışmaya başlar ve dolayısıyla yeni istihdam imkânları oluşur. Gelişmiş kümelenmeler kendi içlerinde yenilik üretebilir hale geldiklerinden, kümelenme yenilik (innovation) üretebilir hale gelir ve bu sayede sürdürülebilir rekabet avantajı kazanılmış olur.

Bölgesel ve sektörel bazda teşvik uygulanmasının gerekliliği konusunda bugün hepimiz hemfikiriz. Ancak, bu tip teşvik mekanizmaları kurulmadan önce ciddi manada saha araştırması yapılması ve sorunların net olarak tanımlanması, uygulanacak olan teşviklerin başarı şansını da artı-

racaktır. Bu analiz çalışmasında kullanılacak en etkin yöntemlerden birisi olan kümelenme çalışmalarına bir an önce başlamamız gerektiği kanaatindeyim.

4. KOBİ'ler

Gelişmiş ülkeler 1970'li yıllarda yaşanan ekonomik krizden kurtulmak için yeni bir model arayışına girmiş ve post-fordizm ya da esnek uzmanlaşma modelleri ile rekabet üstünlüğü elde etme yoluna gitmişlerdir. Kitlesel üretime dayalı sanayilerin günümüz ekonomisinde önemini yitirdiği ve yerini her türlü ekonomik ortama ayak uydurabilen küçük işletmelere bıraktığı sıklıkla vurgulanmıştır. 1980'li yıllar küçük ve orta büyüklükteki işletmeler için önemli yıllar olmuş ve KOBİ'lere dayalı sanayileşme stratejileri ön plana çıkarılmıştır.

Schumacher'in "Küçük güzeldir"¹⁹ özdeyişinde ifadesini bulan KOBİ politikaları, dünyadaki ekonomi politikalarının büyük bir bölümünü oluşturmuştur. Piore ve Sabel'e göre kitlesel üretime dayalı büyük ölçekli firma modeli piyasalarda meydana gelen değişikliklere uyum sağlayamamış, bunun neticesinde başarısızlığa neden olmuştur.²⁰ 1970'lerden sonra değişen üretim yapısı, üretimin ortasında yer alan "çekirdek" konumundaki büyük şirketler ile etraflarında halkalar oluşturan "uydu" konumundaki tedarikçi firma ağları biçimindeki organizasyonu giderek yaygınlaşmış ve doğal olarak uydu konumundaki küçük ölçekli işletmeler önem kazanmıştır.²¹

Dünyada KOBİ rüzgârları eserken istihdam edilebilirlikten bölgesel kalkınmaya, sanayileşmeden, büyümeye ekonomik ve sosyal politikaların hemen hemen tümünde çözüm olarak önerilmiş ve zihinlerde bütün sorunları çözecek "sihirli değnek" imajı yaratılmıştır. Gelişmiş ülkeler tarafından gelişmekte olan ülkelere biçilen rol rekabetçi endüstrilerde faaliyet gösteren KOBİ'lerin taşeron olarak çalışması ve giderek çok uluslu şirketlere daha da bağımlı hale gelmesi olmuştur.²²

KOBİ'ler istihdam yaratma kapasiteleri nedeniyle işsizliği önleyici politikalar arasında büyük bir yere sahiptir. Ancak ekonomik kriterler dik-

¹⁹ E. F. Schumacher, *Küçük Güzeldir*, Cep Kitapları A.Ş., İstanbul, 1989.

²⁰ Ali Eşiyok, *Kriz, Esnek Üretim Sistemi ve Anadolu Sanayi Odakları (Anadolu Kaplanları): Kalkınmanın Neresinde*, Türkiye Kalkınma Bankası Yayınları, Ankara, 2001.

²¹ Hacer Ansal, *Esnek Üretimde İşçiler ve Sendikalar (Post-fordizm'de Üretim Esnekleşirken İşçiye Neler Oluyor)*, Birleşik Metal-İş Sendikası Yayınları, Ankara, 1998.

²² Nevzat Güldiken, "Türkiye'de Sanayi-Teknoloji-Kobi Politikalarına Eleştirel Bir Yaklaşım", Cumhuriyet Üniversitesi, *İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, C. 7, S. 2, 2006.

kate alınmadan uygulanacak tek yanlı bir KOBİ politikası birçok dezavantajı da beraberinde getirecektir. Yüksek katma değere sahip, uluslararası rekabet gücü kazandırabilecek dinamik ürün imalatında bulunan, gelişime, yeniliğe açık ve çağın koşullarına ayak uydurabilecek potansiyele sahip KOBİ'lerin desteklenmesi yerine bütün KOBİ'lerin desteklenmesi ülkenin kalkınma stratejisi açısından olumsuzlukla sonuçlanacaktır. Genel olarak değerlendirildiğinde Türkiye'de KOBİ'lerin toplam katma değer içindeki oranı oldukça yetersizdir. Bütün işletmeler arasında yarattığı katma değer %25,97'dir. Oysa 251 ve üzeri işçi çalıştıran büyük ölçekli işletmelerin yarattığı katma değer %63,96 ile büyük bir paya sahiptir.

Esnek uzmanlaşmaya dayalı küçük ölçekli işletmeyi karakterize eden başlıca unsurlar; başta bilgi teknolojileri olmak üzere daha sofistike teknolojilerin üretim sürecinde kullanılması sayesinde talep dalgalanmalarına uyum yeteneği yüksek teknolojiler, çoğu kez bu teknolojileri kullanan vasıflı bir işgücü ve ölçekli işletmeler arasında kurulan ağ sayesinde geniş bir enformasyon ve işbirliği söz konusudur. Yeni ekonomik düzende KOBİ'lerin esnek ve dinamik yapıları sayesinde uluslararası rekabet alanında birçok fırsatla karşılaştığı, yeniliklere kolay uyum sağladığı ve pek çok yaratıcı fikrin KOBİ'ler tarafından geliştirildiği sık sık vurgulanmaktadır. Ancak bu fırsatların değerlendirilememesi KOBİ'ler için büyük risk oluşturmaktadır. Fırsatların değerlendirilebilmesi ise KOBİ'lerin yaptığı teknolojik yenilikler ile birebir ilintilidir.²³

Küçük ve orta ölçekli işletmeler(KOBİ) büyüklük, mevki, sermaye yatırımı, bölgesel yaygınlık ve özellikle istihdam artırıcı özellikleri nedeniyle küresel anlamda ekonomik gelişmeyi iten bir güç olarak varlık göstermektedir. Büyük bir yetenek ve beceri ile küresel geçiş sürecinde önemli bir rol oynamaktadır.

Küresel değişimle birlikte KOBİ'lerin üstlendiği rol çok daha yaşamsal bir hal almıştır. KOBİ'ler, büyük ölçekli tüketici malları piyasasının ve sermaye piyasasının sağladığı motivasyondan daha fazla, sahip olduğu teknolojik yenilik ve yayılma gücü ile hem kendisini hem de küresel ekonomik süreci ateşlemektedir.

Bu nedenle KOBİ'ler, disiplinlerarası işbirliğindeki büyüme, hızlı bilgi akımı, hızlı teknolojik yayılma ve küreselleşme dalgasının dışında değildir. Doğal olarak, ülke ekonomilerinin temel bir unsuru olarak kü-

²³ Age, s. 78.

resel gelişmelerden de etkilenmektedir. KOBİ'ler bu süreçte büyük bir bağımlılık ve dayanışmaya tanıklık etmekle birlikte artan bir rekabetle de karşı karşıya kalırlar. KOBİ'ler yerel pazarlara aşırı bağımlılığın, bu nedenle iş pozisyonlarını gelecekte koruyamayacaklarının ve uluslararası pazarda yer alabilmek için bu piyasalara girmeleri gerektiğinin farkında olmak durumundadırlar. Herhangi bir ülke ayırt etmeksizin, genel anlamda KOBİ'lerin hacim ve karakteri, teknoloji girdisi, üretim kalitesini belirleyen gereksinimlerinin önceliği ve niteliği, verimliliğin geliştirilmesi ve girişim aşamasında teknoloji bilgilerinin ve becerilerinin geliştirilmesi desteklenmelidir.

Teknolojinin gelişmesi ile gereksinimlerin karşılanması için yeni yollar açılmakta, verimlilik artmakta ve beşeri ve maddi kaynaklar gelişerek ekonomik kalkınma sağlanmaktadır. Carl E. Gregory'ye göre bilimsel ve teknolojik gelişmeler sayesinde insanoğlunun 1900'lerden sonra gerçekleştirdiği değişim, tarihin başlangıcından 1900'lere kadar olan değişimden daha fazladır. Yine aynı yazar günümüzde işletmelerin yaşadığı değişimin insanlığın toplam tarihindeki değişimden daha fazla olduğunu söyleyerek Peter Drincker'in "değişimin ana üssü işletmelerdir" tezini daha önceden ifade etmiş olmaktadır.²⁴

4.1. Küresel Fenomen: KOBİ'ler

Batı Avrupa ve Amerika'daki ilk sanayileşme döneminden üretimin az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelere kaydırıldığı döneme kadar, işletmeler hem çalıştırdıkları iş gücü açısından, hem makine parkı olarak, hem de sermaye miktarı olarak büyük hacimliydiler. Ancak, üretimin az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelere kaymasıyla beraber, gelişmiş batılı ülkelerdeki işletmeler iş gücü ve makine parkı olarak çok büyük oranlarda küçülmüşlerdir. Bununla beraber, üretim maliyetine hiçbir şekilde katlanmadıkları için sermayeleri bir o kadar daha artmıştır.²⁵

Üretimin kaydırıldığı az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde de üretim yapan işletmelerin KOBİ niteliğinde olması gerekmektedir. Çünkü müşteri odaklı gelişen yaklaşımlar, işletmelerin değişen taleplere hemen cevap verebilecek esneklikte olmasını öngörmektedir. KOBİ'lerin en önemli avantajlarından biri esnek yapıları olurken, bir diğer avantajları da

²⁴ A. Kadir Kökocak, "Firmaların Teknoloji Edinim Çabalarının Verimlilik ve Ekonomik Kalkınma Açısından Değerlendirmesi", *1. KOBİler ve Verimlilik Kongresi*, İstanbul, 2004, s. 565.

²⁵ İrmiş, *age*, s. 89.

sermayenin küçük paylar halinde de olsa tabana yayılmasıdır. Bu durum, üretimin merkezileşmesi yerine, geniş bir bölge içerisinde daha çok sayıda işletmenin üretim sürecine katılmasına ve bu geniş coğrafya içerisinde daha çok sayıda insanın istihdam edilmesine yol açmaktadır.

Açıktır ki, gelişmiş ülke işletmelerinde sanayi sonrası dönemde yaşanan küçülme ve yalınlaşma ile gelişmekte olan ve az gelişmiş ülkelerdeki işletmelerin küçük ve orta boyutlu olması aynı anlamı ifade etmemektedir. Gelişmiş ülke işletmeleri üretim faaliyetini gerçekleştirmeden, kendilerine göre az gelişmiş bölgelere kaydardıkları üretim faaliyetinin sipariş, dağıtım ve ürün geliştirme koordinasyonunu, marka ve pazarlama yönetimini tamamen zihinsel güç kullanan çalışanların oluşturdukları ofislerde yaparken, az gelişmiş ve gelişmekte olan örgütler, üretimin bütün maliyetine ve yüküne kendi sermayeleri ölçüsündeki küçük ve orta boy işletmelerde katlanmaktadırlar.

Gelişmiş ülkelerin iş gören sayıları ve işletme ebatları oldukça küçük ve hatta makine parkları yok denecek kadar azdır, ancak bu işletmelerin sermayeleri, ciroları ve hatta kâr payları az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin KOBİ'leriyle kıyaslanamayacak kadar büyüktür. Hâlbuki az gelişmiş ve gelişmekte olan ülke işletmeleri sanayileşmenin ilk dönemlerindeki hantal yapılı işletmeler olmamakla beraber sermaye, ciro ve kâr payları olarak da küçük işletmelerdir. Üstelik bu işletmeler gelişmiş ülke işletmeleri tarafından birbirleriyle alabildiğine rekabet ettirililmektedirler. Böylece, KOBİ adıyla aslında parçalanmış olan sermaye ve bu küçük sermayelere sahip işletmeler, gelişmiş ülkelerin büyük sermayeli küçük işletmeleri karşısında yalnız ve oldukça zayıf kalmaktadırlar.

Dünya üzerindeki gelişmiş bölgeler ve az gelişmiş bölgeler bağlamında belirlenen uzmanlık alanlarında, kendilerine verilen siparişler doğrultusunda üretim yapan ve ürünlerinin fiyatlarını, serbest piyasa şartlarında sipariş veren firmaların “kızıştırdıkları rekabet” doğrultusunda belirleyen bu işletmelerin, dâhil oldukları şebeke içerisindeki hiyerarşinin tepesinde bulunan patronların gelişmiş ülke işletmelerine bağımlılıkları artmaktadır. Az gelişmiş ve gelişmekte olan ülke işletmelerinin kendi bölgeleri içerisinde bile, gelişmiş ülke işletmeleri karşısında birbirlerini güçlendirecek birlikler oluşturamaması ve uluslararası zeminde az gelişmiş ve gelişmekte olan ülke işletmelerinin haklarını gerçek anlamda koruyan kuralların ve yasaların olmaması nedeniyle, gelişmiş ülke işletmelerinin ve onların sermayedarlarının az gelişmiş ve gelişmekte olan ülke işletmeleri, sermayedarları ve emek gücü üzerindeki sömürüsü artmaktadır.

Gelişmiş ülke işletmelerinin daha fazla kâr elde etmesi onların daha büyük bir pazar ve üretim alanına sahip olmalarıyla mümkündür. Bu durum, SSCB'nin dağılmasıyla oluşan bağımsız ama gelişmek mecburiyetindeki ülkelerin demir perdelerinin kalkmasıyla gelişmiş ülke işletmelerinin karşısına büyük bir fırsat olarak çıkmıştır. Artık, gelişmiş ülke işletmeleri hem yeni pazarlara kavuşacak hem de o zamana kadar kendileri için fason üretim yaptıkları ve kısmen de yatırım yaptıkları ülke işletmelerine alternatif, onlardan çok daha ucuza üretim yapabilecek bölgelere ulaşacaklardır.²⁶

5. Sonuç

Geçiş ekonomilerinin her biri ekonomik geçiş uygulamalarında gerekli ekonomik değişiklikleri yapmada farklı performans sergilemiştir. Bunun nedenlerinden biri, geçiş ekonomilerinde coğrafi, ekonomik, nüfus, doğal kaynaklar açısından önemli farklılıklara sahiptiler. İkincisi ise, bu yapılarının yanında dışsal baskı ve fırsatlar ile hükümetlerin iktisat politikaları ve beşeri sermaye ve demografik güçlerin de farklı özelliklerde olmasıdır.²⁷ Bunlar sorunun makro cephesini oluştururken mikro ölçekli uygulamalara yönelik yapılan hatalar bu ülkelerin başarısızlıklarının temel nedeni olmuştur. Üretim sektörlerinin değişen dünya koşullarına uygun şekilde yapılanması suretiyle ekonomik kalkınma ve istihdam artışı için önemli bir ivme kazandırılabilirdi. Özellikle KOBİ tarzındaki yapılanmalarla üretim sektörünün ekonomik kalkınmanın lokomotifi olması sağlanabilirdi.

KOBİ'lerin üretimin esas üssü olması için bunun organizasyonunun oluşturulması konusunda doğru yöntem ve stratejilerin belirlenmesi ve hayata geçirilmesi gerekmektedir. Katma değeri düşük ve emek yoğun sektörlerde faaliyet gösteren KOBİ'ler ile sanayileşmenin gerçekleştirilebilmesi mümkün gözükmemektedir. Yüksek katma değer yaratan işletmelerin desteklenmesi ve kalkınma stratejisinin temelini oluşturması en uygun seçenek olarak gözükebilir. Ancak uzun vadeli düşünüldüğünde etkin bir teknoloji politikası ile işletmelerin büyük bir kısmını oluşturan KOBİ'leri yüksek katma değer yaratan işletmeler haline getirebilmek ve Avrupa'daki gibi ileri düzey teknoloji kullanan, yeni ve yaratıcı fikirler ortaya koyan işletmeler haline getirebilmek de uygun bir stratejidir.

²⁶ İrmiş, *age*, s. 94.

²⁷ Haluk Egeli, "Geçiş Ekonomilerinde Mali Saydamlık", *Küreselleşme ve Geçiş Ekonomileri Uluslararası Sempozyumu*, Bişkek, 02-04 Mayıs 2002; Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Yayınları, No. 29, Kongre Dizisi: 3, Bişkek, 2002, s. 41.

Özellikle küçük ve orta ölçekli sanayideki(KOS) geleneksel üretim sistemi, geleneksel sektörlerle yönelik kompleks olmayan ürünlere dayanmakta ve düşük maliyet ve üretimde esneklik temel rekabet kaynakları olarak kullanılmaktadır. Oysa teknoloji tabanı yüksek, firmalar arası ve diğer kuruluşlarla işbirlikleri yoğun üretim rekabet için şarttır ve bu kapsamda hızla değişen pazar ihtiyaçlarını en kısa sürede belirleyip hızla ileri teknoloji ürünleri pazara sunulmalı; bu amaçla ekonomik potansiyeli yüksek spesifik teknolojiler geliştirilmeli ve en temel rekabet kaynağı olarak yeni ürünler sağlayan yenilikçi sistemler kullanılmalıdır. Bu aşamaya gelebilmek için teknoloji geliştiriminin gerek ulusal ve gerekse firma ölçeğinde temel bir kültür olarak yerleşmesi gerekmektedir.

Bu kapsamda, KOBİ'lerin bilgi ekonomisine entegrasyon süreci hızlandırılmalıdır. Yapılacak çalışmaların, kalkınmaya ve büyümeye dönük olarak bölgesel ve makro düzeyde yürütülen diğer çalışmalarını tamamlayıcı ve destekleyici bir şekilde koordineli olarak ve mikro stratejiler ile desteklenerek yürütülmesi gerekmektedir. KOBİ'lerin bilgi ekonomisine entegrasyon süreci içerisinde ihracat artışı ve büyümeye yönelik faaliyetleri de doğal olarak artacaktır. Küresel ticarete bilgi ekonomisine entegre olamamış ve uluslararası pazar bilgisine erişemeyen firmalar rekabet edemeyecek ve kayıt dışına çıkmak durumunda kalacaklardır. Bilgi ekonomisinin bir diğer katma değer üreten özelliği, yani kayıt dışı faaliyet gösteren KOBİ'lerin ekonomiye kazandırılması gerekliliği uluslararası finans kuruluşları ile yapılan müzakerelerde de tespit edilmiştir.

KOBİ'ler, artık, bir ekonomi içinde makro göstergeler açısından, büyük paya sahiptir. İşletmelerin tamamına yakınıni oluşturan KOBİ'ler, istihdamda ve üretimde önemli paylara sahiptir. Ancak kredilerden faydalanma imkânları bu ülkelerde fevkalade sınırlı tutulmuştur. Bu olumsuzlukların altında yatan temel sebeplerin tespitine gidilecek olursa, KOBİ'lerin karşı karşıya bulunduğu sorunların konuya direkt etkisini görmek mümkündür. Nitekim söz konusu olumsuz durumun ortaya çıkması noktasında, bu kuruluşların; başta finansal olmak üzere tanımlanma ve örgütlenme ile ilgili, hukukî, beşerî vb. sorunlarının önemli bir payı vardır.

KAYNAKÇA

- Göker, Aykut. “Küreselleşme Sürecinde Niçin Bilim ve Teknoloji Politikası; Niçin Ulusal?”, *Toplum ve Bilim*, No.77, (Yaz 1998), s.177.
- Göker, Aykut. “e-Türkiye Enformasyon Toplumu Üzerine Kavramsal Bir Yaklaşım Denemesi”, http://www.tbd.org.tr/sayi78_html/eturkiye_goker.htm. Erişim tarihi: 11.2.2002.
- Ansal, Hacer. *Esnek Üretimde İşçiler ve Sendikalar (Post-fordizm’de Üretim Esnekleşirken İşçiye Neler Oluyor)*, Birleşik Metal-İş Sendikası Yayınları, Ankara. 1998.
- Arıkan, Zeynep. “Geçiş Ekonomilerinde Mali Disiplin”, *Küreselleşme ve Geçiş Ekonomileri Uluslararası Sempozyumu*, Bişkek, 02–04 Mayıs 2002; Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Yayınları, No. 29, Kongre Dizisi: 3, Bişkek, 2002.
- Bayazıt, Hüseyin. ”Teknolojik Küreselleşmenin Güvenlik ve Strateji Alanındaki Gelişmelere, Uluslar Arası Güvenlik ve Strateji Kuruluşlarının İşlevine ve Yapılanmasına Etkisi”, http://www.harpak.tsk.mil.tr/duyurular/Sempozyum/02,Huseyin_Bayazit.Doc.2005, Erişim tarihi: 10.09.2010.
- Çarıkcı Emin. “Türk Cumhuriyetlerinde Ekonomik Gelişmeler ve Kazakistan Örneği”, *Dış Ticaret Dergisi*, Özel Sayı, Ocak 2002, p. 19–44.
- Çolakoğlu, Hilmi ve Ufuk Acar. “Küreselleşme Sürecinde Kobi’lerin Rekabet Stratejisi ve Kümelenmeler”, 5. *Orta Anadolu İşletmecilik Kongresi*, Gazi Osman Paşa Üniversitesi, İİBF İşletme Bölümü, 15-17 Haziran 2006, Tokat.
- Egeli, Hüseyin Avni ve Ömer Selçuk Emsen. “Geçiş Ekonomilerinin Makro Ekonomik Performansı ve Kırgızistan Üzerine Bir Değerlendirme”, *Küreselleşme ve Geçiş Ekonomileri Uluslararası Sempozyumu*, Bişkek, 02–04 Mayıs 2002; Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Yayınları, No. 29, Kongre Dizisi: 3, Bişkek, 2002.
- Egeli, Haluk. “Geçiş Ekonomilerinde Mali Saydamlık”, *Küreselleşme ve Geçiş Ekonomileri Uluslararası Sempozyumu*, Bişkek, 02–04 Mayıs 2002; Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Yayınları, No. 29, Kongre Dizisi: 3, Bişkek, 2002.

- Eşiyok, Ali. *Kriz, Esnek Üretim Sistemi ve Anadolu Sanayi Odakları (Anadolu Kaplanları): Kalkınmanın Neresinde*, Türkiye Kalkınma Bankası Yayınları, Ankara, 2001.
- Güldiken, Nevzat. "Türkiye'de Sanayi-Teknoloji-Kobi Politikalarına Eleştirel Bir Yaklaşım", Cumhuriyet Üniversitesi, *İktisadi Ve İdari Bilimler Dergisi*, C. 7, S. 2, 2006.
- İrmiş, Ayşe. "Küreselleşme Sürecinde Yeni Gelişen Piyasalar Ve Kobi'ler", 5. Orta Anadolu İşletmecilik Kongresi, Gazi Osman Paşa Üniversitesi, İİBF İşletme Bölümü, 15-17 Haziran 2006, Tokat.
- Kökocak, A. Kadir. "Firmaların Teknoloji Edinim Çabalarının Verimlilik ve Ekonomik Kalkınma Açısından Değerlendirmesi", 1. Kobiler ve Verimlilik Kongresi, İstanbul, 2004.
- Krugman, Paul. "Increasing Returns and Economic Geography", *Journal of Political Economy*, 1991, Vol. 99, pp. 484-99.
- Odyakmaz, Necmi. "Bilgi Teknolojileri, Küreselleşme ve Kalkınma", *Dış Ticaret Dergisi*, S. 18, Yıl: 5, Temmuz 2000, s. 99.
- Schaffer, Mark E. and Gerard Turley. "Effective Versus Statutory Taxation: Measuring Effective Tax Administration in Transition", *European Bank Working Paper*, No: 347, November 2000, <http://eres.bus.umich.edu/docs/workpapdav/wp347.pdf>. Erişim tarihi: 18.06.2004
- Schumacher, E. F. *Küçük Güzeldir*, Cep Kitapları A.Ş., İstanbul, 1989.
- Somuncuoğlu, Anar. "Kazakistan ve Özbekistan Ekonomileri Geçiş ve Büyüme Stratejileri", *ASAM*, Ankara, 2001.
- TÜBİTAK. "Türkiye'nin Bilim ve Teknoloji Politikası", *TÜBİTAK*, BTP 97/04, Ankara, 1997, s. 20.
- Yıldız, Habib. "Kırgızistan'da Özelleştirme Uygulamaları", *Proceedings of First International Conference on The Fiscal Policies In Transition Economies*, Kyrgyz-Turkish Manas University Department of Public Finance, Kyrgyz-Turkish Manas University Publication No: 56, Conference Series No: 5, Bishkek, 2004.